

УДК 791:008-048.62(=214.58)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/82-2-23>**Світлана САДОВЕНКО,***orcid.org/0000-0001-9166-5259**доктор культурології, професор, заслужений діяч мистецтв України,
професор кафедри музичного мистецтва**Навчально-наукового інституту перформативних мистецтв
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) svetlanasadovenko@ukr.net*

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РОМСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У КІНОМИСТЕЦТВІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті ромська культура розглядається крізь призму історії та сучасного стану її репрезентації у кіномистецтві, обґрунтовується та узагальнюється зміст і значення кінострічок, у яких було представлено ромський етнос. З метою щодо розуміння історії, традицій та сучасного стану ромської культури, впливу на зміцнення культурного діалогу між різними етнічними групами обґрунтовано значення фільмів, у яких представлено ромську етнічну групу.

Методологія дослідження базується на використанні комплексу наукових методів. Репрезентація ромської культури у кіномистецтві в історичній ретроспективі потребувала застосування історичного методу дослідження. Системно-аналітичний вимір досліджуваної проблеми дозволив здійснити ґрунтовний аналіз репрезентації ромської культури у кіномистецтві та обґрунтувати його як один із найпопулярніших видів мистецтва і потужний інструмент впливу на соціальні суспільні зміни.

Наукова новизна дослідження полягає в репрезентації ромської культури у кіномистецтві, розкритті особливого значення кінематографу для національних меншин, які нерідко зіштовхуються з проблемами дискримінації, маргіналізації та відсутності представництва у масовій культурі. Розгляд традицій та сучасного стану ромської культури, вивчення образу ромів в українському кіномистецтві складає гармонічну цілісність, демонструє спрямованість на розуміння і повагу до історії і культури ромського народу, сприяє толерантності й зближенню різних культурних спільнот. Науковий аналіз відповідного відео контенту сприяє більш глибокому розумінню явища культурного різноманіття, розширенню та зміцненню культурного діалогу між різними етнічними групами.

Отримані результати дослідження можуть бути використані для знаходження нових форм взаємодії з кінематографістами, створення цікавих форматів презентації наукових знань, які є актуальними у сучасних мультимедійних проєкціях. Культурологічно-мистецтвознавча рефлексія репрезентації ромської культури у кіномистецтві сприятиме зближенню професійних спільнот – культурологів, мистецтвознавців, фахівців сценічного мистецтва, кінематографів та ін.

Ключові слова: ромська культура, сценічне мистецтво, українська національна кінематографічна традиція, режисура, роми кіноактори, етнічні групи, національні традиції, культурний діалог.

Svitlana SADOVENKO,*orcid.org/0000-0001-9166-5259**Doctor of Cultural Studies, Professor, Honored Artist of Ukraine,
Professor at the Department of Musical Art**Educational and Scientific Institute of Performing Arts National Academy of Culture and Arts Managers
(Kyiv, Ukraine) svetlanasadovenko@ukr.net*

REPRESENTATION OF ROMA CULTURE IN CINEMA ART: HISTORY AND PRESENT

The article examines Roma culture through the prism of history and the current state of its representation in cinema, substantiates and summarizes the content and significance of films in which the Roma ethnic group was represented. With the aim of understanding the history, traditions and current state of Roma culture, influencing the strengthening of cultural dialogue between different ethnic groups, the importance of films in which the Roma ethnic group is represented is substantiated. In order to strengthen the cultural dialogue between different ethnic groups, to understand the history, traditions and the current state of Roma culture, the importance of films in which the Roma ethnic group is represented is substantiated.

The research methodology is based on the use of a complex of scientific methods. The representation of Romani culture in cinema in historical retrospect required the use of a historical research method. The system-analytical dimension of the researched problem made it possible to carry out a thorough analysis of the representation of Roma culture in film art and substantiate it as one of the most popular forms of art and a powerful tool for influencing social changes.

The scientific novelty of the research lies in the representation of Roma culture in film art, revealing the special importance of cinema for national minorities, who often face the problems of discrimination, marginalization and lack of representation in mass culture. The examination of traditions and the modern state of Romani culture, the study of the image of Romani in Ukrainian cinematography constitutes a harmonious whole, demonstrates a focus on understanding and respect for the history and culture of the Romani people, promotes tolerance and rapprochement of different cultural communities. Scientific analysis of relevant video content contributes to a deeper understanding of the phenomenon of cultural diversity, expansion and strengthening of cultural dialogue between different ethnic groups.

The obtained research results can be used to find new forms of interaction with cinematographers, to create interesting formats for the presentation of scientific knowledge, which are relevant in modern multimedia projections. A cultural-artistic reflection of the representation of Roma culture in cinematography will contribute to the convergence of professional communities – art critics, cultural experts, stage art specialists, cinematographers, etc.

Key words: Roma culture, performing arts, Ukrainian national cinematographic tradition, directing, Roma film actors, ethnic groups, national traditions, cultural dialogue.

Постановка проблеми. До репрезентації етнічного компонента у кіномистецтві, окрім суто дослідницького інтересу, призводять і політичні виклики, пов'язані із соціальними реаліями, в які Україна увійшла в першій чверті ХХІ століття. Вторгнення на територію України країни агресорки вплинуло на усі сфери суспільного життя, включаючи кіновиробництво. Втім, на тлі військових дій відбулися важливі зміни у ставленні до етнічних меншин в Україні. Нині, коли на світовій арені формується образ України як космополітичної та інклюзивної країни, врахування етнічного чинника як складової нової стратегії побудови країни є інвестиційно привабливим на глобальному й локальному рівнях. На законодавчому рівні українська влада активно проводить роботу, спрямовану на підвищення етнічної толерантності, взаєморозуміння та засудження будь-яких проявів дискримінації в суспільстві. Подолання останнього потребує комплексного підходу, що включає не лише заходи законодавчого забезпечення й покращення соціально-економічного становища життєдіяльності етнічних меншин, але й активної їх репрезентації, зокрема, у кіномистецтві.

Ромська громада України, попри складні сучасні умови, демонструє прагнення щодо переборення труднощів і збереження своєї національної культурної самобутності. Культурологічно-мистецтвознавча рефлексія щодо вивчення образу ромів в українському кіномистецтві, аналіз відео контенту, присвяченого етнічним групам, сприяє глибшому розумінню і повазі до культурних традицій та історії ромського народу, зміцненню діалогу між ними, розширенню культурного різноманіття, протегує толерантність і зближення різних культурних спільнот.

Відтак, розгляд ромської культури крізь призму історичного становлення та сучасного стану її репрезентації у кіномистецтві, вивчення зразків та комплексне узагальнення змісту і значення кінострічок, в яких представлено ромський етнос і

відтворюється ромська культура, сприяє кращому розумінню ромського народу, як унікального культурного феномену, розширює уявлення про різноманіття світової та української національної кінематографічної традиції і є нині актуальним. Згідно з сучасною тенденцією розвитку кіномистецтва, етнічність і нація перетворюються на стратегічний ресурс, що сприяє розвитку країни і відіграє роль потужного бренду на міжнародній арені.

Аналіз досліджень. У ХХ столітті у науковому дискурсі щодо репрезентації етносів та народів у кіномистецтві найчастіше застосовувалися ідеї французької школи кінематографії (Ж. Годар, Ф. Трюффо, К. Шаброль), семіотичних шкіл (Р. Барт, Ж. Мітрі, М. Мерло-Понті, П. Пазоліні), підходи соціології кіно (Я. Джарві, Р. Петерсон, О. Семашко, О. Тарасюк, Л. Тьорстон, І. Чудовська) та генетичного структуралізму (К. Метц, У. Еко, Ж. Дельоз, Л. Гольдман, Г. Маклуен) – напрямів, що активно формували національну самосвідомість країн Європи та європеїзованого Нового Світу. Інтегрованість кіномистецтва із ЗМІ, популяризація європейських цінностей і норм сприяли розгляду кіно не стільки як мистецтва, а скоріше як форму комунікації.

Народні традиції та культура завжди були і залишаються предметом зацікавлення дослідників різних галузей – мистецтвознавців, культурологів, соціологів, антропологів, кінематографістів та ін. У працях зарубіжних (П. Бурд'є, Г. Лассвелл, Д. Мак-Квейл, Г. Маклуен та ін.) та українських (С. Безклубенко, Є. Головаха, О. Личковська, Г. Погребняк, К. Тягло, Н. Цимбалюк, Н. Черкасова, О. Щеломовська та ін.) науковців питання, пов'язані з кіномистецтвом, розкриваються з мультидисциплінарних художньо-комунікативних напрямів.

Канадський філософ Герберт Маршалл Маклуен зауважував, що поява кіномистецтва зумовила настання для суспільства нової епохи, адже на зміну письменною, механізованою, «повіль-

ній» культурі прийшла зовсім інша, породжена електричною технологією, швидкісна культура, заснована на змішуванні і взаємозв'язку всього з усіма, яка розширила просторово-часові межі для людства (McLuhan, 1995).

За Д. Бодріаром, зміст кінофільмів, телевізійних шоу і рекламних роликів формує у глядачів певний спосіб ставлення до життя. З іншого боку, продукти медійної індустрії повністю відповідають внутрішнім очікуванням і потребам мас. Завдяки кіно, пресі, телебаченню, соцмережам люди дізнаються про загальні вподобання у будь-якій сфері – від політики до одягу. Зазначене стосується й кінофільмів, у яких відображається життя і культура. Адже медіа можуть створювати та підтримувати певні усталені стереотипи про культуру або сприяти її розумінню та повазі до неї (Baudrillard, 1990: 1–2). Фільми, телевізійні програми та інші медіа продукти, в яких зображено життя ромів, також формують уявлення широкої аудиторії про ромську спільноту, її традиції, проблеми, досягнення і впливають на ставлення людей до ромів у реальному житті, зміцнюючи або змінюючи існуючі стереотипи.

Історія кіномистецтва є потенційно важливим джерелом інформації про культуру та історію національних меншин. Втім, сегмент фільмів, у яких висвітлюється культура і мистецтво ромської етнічної меншини, є недостатньо дослідженим. За кількістю фільмів, що репрезентують ромську культуру, український кінематограф не можна порівняти з кіновиробництвом інших країн (Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина), що може бути пояснено наявністю в них набагато більшої чисельності ромської етнічної меншини. Втім, навіть невеликий доробок ромської тематики щодо етнічної самобутності образів ромів, розкритий українськими кінематографістами, актуалізував цю тему для науковців (О. Афоніна, А. Котлярчук, Я. Панченко, Г. Погребняк та ін.). Як слушно зауважує українська мистецтвознавця Олена Афоніна, «ромське мистецтво як малодосліджений перспективний напрям наукових досліджень, з огляду на доволі невелику кількість наукових джерел, потребує альтернативних інструментів дослідницької роботи в цьому напрямку» (Афоніна, 2021). Дослідження процесів висвітлення ромської культури у кіномистецтві є дійсно актуальним для розуміння історії, традицій та сучасності ромської спільноти. Кінофільми трактують життєдіяльність ромів крізь призму художніх образів, демонструють їх національні традиції, етичні імперативи, дають можливість глибше зрозуміти складні шляхи самоідентифіка-

ції цієї етнічної спільноти, розкривають зразки її боротьби за свої права.

Рональд Лі, ромський науковець, професор соціології Університету Британської Колумбії (Канада), є одним із провідних дослідників ромського етносу у кіномистецтві. Протягом своєї кар'єри він друкував численні статті в газетах та журналах про ромське життя в Канаді, висвітлював ситуацію з ромськими біженцями, видавав академічні публікації, виступав з численними привселюдними лекціями для коледжів та університетів у Канаді, США, а також для бібліотек та шкіл у великому Торонто. Він був консультантом з питань, пов'язаних з ромами, фільмами, різноманітними ініціативами, активно працював з юристами, надаючи допомогу ромським конвенційним біженцям (Lee Ronald, 2023). Дослідник зауважує, що на відміну від голлівудських стереотипів ромські фільми пропонують багатогранний та автентичний образ ромського життя, розкривають його духовні, соціальні та культурні аспекти. У своїх працях він аналізує роль кіномистецтва у формуванні та трансляції ромської ідентичності, а також визначає вплив глобалізації на розвиток етнічного кіно. Науковець підкреслює, що ромське кіно виконує важливу функцію щодо збереження та популяризації ромської культури, протистоїть її асиміляції у глобальному світі (Lee Ronald, 2023).

Розглянемо теоретичні засади, на яких будують свої уявлення про ромське кіно сучасні українські науковці – теоретики і практики культури і мистецтва. Як справедливо зауважила українська кінознавиця Галина Погребняк, «впродовж не одного століття національні культурні традиції ромів, репрезентовані митцями у творах музичного, хореографічного, театрального та екранних мистецтв, викликаючи щире глядацьке захоплення, без сумніву, являють і значний дослідницький інтерес» (Погребняк, 2024: 216).

Цікавою у контексті репрезентації ромів у кіномистецтві, є концепція, викладена у статті І. Зубавіної «Кіноархетипіка як ядро екранного наративу» (2015) (Зубавіна, 2015: 75–83). Українська кінокритикиня розглядає концептуалізацію кіно з позиції будовання архетипів, що може бути корисним для визначення методологічних засад дослідження ромського кіно. Авторка зазначає, що «архетип – це універсальний символ, який відображає певні колективні несвідомі установки людства» (Зубавіна, 2015: 75), справедливо стверджуючи, що архетипи є важливим компонентом екранного наративу, оскільки вони допомагають глядачеві краще зрозуміти сенс та ідеї фільму. Розглядаючи різні типи архетипів, які можуть бути представлені

в кіно, включаючи героя, мандрівника, повелителя, відлюдника, матір-природу та інші, науковця зауважує, що ці архетипи можуть бути використані «для створення стереотипних персонажів, які не відображають повної складності та різноманітності людського досвіду» (Зубавіна, 2015: 80). Визначаючи роль архетипів у кіномистецтві, І. Зубавіна розглядає процес створення кіностереотипів, що є важливим для сприйняття й розвитку ромського кіно. У контексті репрезентації ромів у кіномистецтві, ця наукова розвідка є актуальною для розуміння впливів стереотипів та архетипів на репрезентацію ромів на кіноекрані.

Дослідниця Л. Брюховецька, вивчаючи проблему національного самоствердження в українському кіно, визначає засоби його художньої виразності та соціального впливу. І хоча авторка у своїй праці «Війна культур» (2008) не зосереджується безпосередньо на репрезентації ромів, вона визначає концептуальні засади національного кіно, що забезпечує важливий контекст розуміння проблеми національної ідентичності та її відображення у кіномистецтві (Брюховецька, 2008: 85–94).

Розуміння теоретичних аспектів ромського кіномистецтва, використання символіки та її наративів розкрито у праці В. Суковатої (Суковата, 2016: 221–253).

Науковець Г. Черков, досліджуючи проблему трансформації художньої правди в сучасному ігровому кінематографі, виявляє особливості представлення образів ромів (Черков, 2008). Автор уточнює розуміння понять «істина» та «правда» у контексті сприйняття художнього твору – ігрового фільму. Він підкреслює, що «сприйняття правди в ігровому фільмі – умовне та оцінне, оскільки обмежене певними жанрово-тематичними рамками та базується на порівнянні відповідності певним "правилам гри"» (Черков, 2008: 5). Аналізуючи генезу, типологію інтерпретації «правди» на різних етапах еволюції кіномистецтва, у різних течіях ігрового кінематографа, Г. Черков зазначає, що «"правда" в різних течіях кіномистецтва пов'язувалась як із відбиттям (втіленням) неприкрашеної дійсності (максимальне збереження її форми), так і з корінним перетворенням дійсності в експресивній, метафоричній авторській манері» (Черков, 2008: 6). Також дослідник уточнив класифікацію фільмів за жанрами, за типами монтажного мислення, зазначаючи, що «кожний елемент фільму, будь-який образ або об'єкт на екрані, існуючи у комплексі певної системи умовностей, підпорядковується цій системі – «правила гри» стають системою «фільтрів», що трансформує

поняття і знання глядача в критерії розуміння «правди» стосовно до конкретного фільму» (Черков, 2008: 11). «Правила гри» стають у межах «реальності» фільму пріоритетними законами, що переломлюють відповідно до задуму фільму закони реального світу», – влучно підкреслює автор (Черков, 2008: 12). Фундаментальна праця Г. Черкова може бути корисною для дослідження репрезентації ромів у кіномистецтві, оскільки забезпечує важливий контекст та теоретичні підходи для розуміння цього питання.

Український культуролог ромського походження Я. Панченко впроваджує сучасні технології для оцифрування і переосмислення ромської культури. На його думку, в Україні існує локальна ромська спільнота, яка має специфічні для українських ромів цінності та культуру, тому необхідно популяризувати саме цей специфічний національний культурний досвід, у якому кіномистецтву належить провідна роль (Ronald Lee, 2023).

Фільми та серіали про ромів сучасного періоду, що створені у другій половині ХХ – початку ХХІ століття, а саме: «Вулиця-вдова» українського режисера Олександра Балагури (1991) та «Табір (лолі калі шуба)» – есе про мандрівку «Двадцять років потому» (2013), цикл-дослідження українських документалістів, короткометражний фільм з висвітленням проблем ромів Закарпатської області «Ромська мрія» (2012), «Сім історій успішних ромських жінок» кінорежисера Романа Блажана у співавторстві з ромологом Наталією Зіневич (2017), «Чачьо» режисера кіно та театру, драматурга, сценариста Віталія Гавура (2020), 16-хвилинний фільм про ромську молодь «Невидима правда» авторки ідеї, сценаристки Олени Кривенко (2021) та інші, стають платформою для вираження голосу ромів у сучасному суспільстві, підкреслюють їхню самотність та важливість внеску в світову культурну спадщину. Аналіз класичних кінострічок «Важке щастя» (1958) режисера Олександра Столпера, «Хто повернеться – долюбить» (1966) режисера і сценариста Леоніда Осики, двосерійного художнього фільму «Чорна берега» (1977), поставленого режисером Віталієм Четвериковим, званої мелодрами «Циган» (перша екранізація – 1967 р., друга – 1979 р.), знятої за мотивами однойменного роману Анатолія Калініна режисером Олександром Бланком, розкриває специфіку художньої мови, тематику, проблематику, характеризує вагому роль кінематографа у збереженні й передаванні наступним поколінням ромських культурних традицій.

Як у світовій, так і в українській науці, бракує конкретних досліджень, присвячених образу

ромів у кіно, хоча означений сегмент фільмів уже встиг зайняти важливе місце на світовій кінематографічній арені, представляючи автентичні голоси та досвід ромської спільноти. Ця проблематика майже не репрезентована в українських дослідженнях, присвячених культурній спадщині, мистецтву та традиціям етносів України. Протиріччя між наявністю великої кількості кінопроектів, присвячених ромам, та, водночас, малодослідженість цього сегменту кіномистецтва, може ґрунтуватися, зокрема, на тому, що кінопроекти нерідко створювалися з позиції домінантної культури, де проблематика етнічних меншин користувалася меншою популярністю. Протягом усіх етапів взаємної історії роми, мирно комунікуючи з українцями, не становили економічної чи соціально-культурної проблеми. Це могло вплинути на певну відсутність у соціальній свідомості українців місця ромів, відповідно і незначну репрезентацію ромського етносу в українському кіномистецтві. Втім, зарубіжні та й українські режисери у своїх кінотворах демонстрували світові яскравість і незвичність ромської культури, неординарність та силу характерів, такі духовні якості, як волелюбність, сміливість, нескореність. Л. Горделадзе, Е. Лотяну, С. Матвеев, Ч. Роджерс, В. Сіс, В. Слесєцький та ін. зробили значний внесок щодо розкриття життя і культури ромів шляхом створення самотніх кінофільмів про ромську спільноту, характеризуючи її різноманітність, унікальність та мудре ставлення до складних соціальних проблем.

Серед найвідоміших ромських режисерів відзначилися Я. Войтек (Словаччина), Т. Гатліф (Франція), Т. Гер'єро (Іспанія), Ж. Каррієр (Франція), Р. Тіберіад (Румунія). Ці та інші митці створюють оригінальні ромські фільми, активно залучають до співпраці ромських акторів, сценаристів, продюсерів, збагачуючи кіномистецтво аутентичним голосом ромської спільноти.

Заслуговує на увагу також майстерність акторів не ромів, що створюють на екрані образи ромських персонажів, передають їх складні емоції та переживання. Привабливість ромської культури для глядачів різних країн світу, її співзвучність з моральними цінностями світової культури призвела до того, що в арсеналі світового кінематографу можна знайти плеяду кінозірок, що досягли успіху. Демонструючи з особливою точністю та правдивістю зовнішність, одяг, побутову культуру, особливості взаємовідносин, актори створювали глибокі образи ромів на кіноекрані, сприяючи кращому розумінню глядачами життя ромської спільноти, її проблем та прагнень. Зарубіжні

й українські актори (М. Волонтир, Л. Горделадзе, С. Єрмілов, З. Заноні, М. Капніст, Е. Лотяну, К. Лучко, Н. Луценко, С. Тома та ін.) своєю майстерністю, значно вплинули на розкриття багатогранності ромської ідентичності, особливостей повсякденного життя меншини, формування й сприйняття образу ромів глядачами світового кіно.

Мета дослідження полягає у розгляді ромської культури крізь призму історії та сучасного стану її репрезентації у кіномистецтві, обґрунтуванні та узагальненні змісту і значення кінострічок, у яких було представлено ромський етнос.

Виклад основного матеріалу. Зарубіжний кінематограф про ромів характеризується різноманітністю жанрів, тематик та підходів щодо зображення ромської культури. Він є важливим джерелом інформації про історію, традиції та сучасність ромів, а також сприяє подоланню стереотипів та упереджень щодо цього народу.

Вже у перші десятиліття існування кіно як медіа, ромська культура, з її самотніми звичаями, музикою, танцями та традиціями, стала предметом кінематографічного дослідження та художнього відтворення. Від німого кіно до сучасності ромські персонажі та історії поступово підкорювали екран, відображаючи як травматичний історичний досвід, так і багату культурну спадщину цього народу.

Перші спроби відзняти фільми про ромів датуються 1908 роком, оскільки колоритне життя ромів було цікавою темою для глядача. В епоху німого кіно образи ромів часто були спрощеними й карикатурними. Роми зображувалися як екзотичні, загадкові й небезпечні особистості, що не вписувалися у рамки простого пересічного суспільства. Втім, режисер і продюсер Мак Сеннет у короткометражній кінокомедії «Королева ромів» (англ. – «The Gypsy Queen», 1913, США) та режисер Чарльз Чаплін у німому короткометражному фільмі «Волоцюга» (англ. – «The Vagabond»; інша назва – «Gipsy Life», 1916, США) використовували образи ромів для критики соціальної несправедливості. Зауважимо, Чарлі Чаплін неодноразово звертався до теми ромської культури, створюючи збірні образи персонажів, наділених як позитивними, так і іншими різноманітними, подеколи заперечливими, рисами. Його підхід до ромської культури був неоднозначним. Викликаючи часом критику, він водночас віддзеркалював свої прагнення до правдивого та багатогранного зображення цього народу. Ч. Чаплін, вперше звернувшись до теми ромської культури у своєму фільмі «Волоцюга», в якому створив образ мандрівного музиканта, втягнутого у конфлікт з місцевими

ромами, намагався представити ромську культуру, відзначаючи її різноманітні грані.

У період зародження звукового кіно образи ромів стали більш різноманітними, однак все ще страждали від стереотипних уявлень. Зокрема, у фільмі-мюзиклі «Богемська дівчина» (1936) режисерів Джеймса У. Хорна та Чарлі Роджерса роми зображувалися як музиканти, танцівники, злодії або кочівники, рідко виходячи за межі цих незначних ролей. Попри деякі спроби показати ромів в іншому світлі, багато фільмів продовжували експлуатувати стереотипні образи. Тематика більшості кінофільмів про ромів, створених на теренах України, стосується в основному фольклору, а соціально-побутова тематика була репрезентованою менше. Така специфічна ситуація була характерною для зарубіжного кіномистецтва і для України.

Продовжує розвиток ромської тематики в кіномистецтві 60-х років минулого століття польська кінострічка «Доки не впаде листя» В. Слесецького (1964). Цей фільм вважають найбільш визначним та відомим документальним зображенням життя мандрівних ромів. У ньому зі збереженою автентичністю показано повсякденні дії кочовиків: мандрівки, ворожіння, домашні справи, ремесла, святкування. В. Слесецький майстерно передає внутрішні комунікації ромського життя через випадкові, втім поетичні кадри, зняті оператором Б. Баранецьким. Фільм має науково-пізнавальну цінність, оскільки документує кочовий спосіб життя ромів перед його декадансом перед заборонною комуністичною владою.

Справжній розквіт ромського кінематографу припав на 1970–1990-ті роки. У багатьох країнах Європи почали зніматися фільми про життя ромських спільнот. Серед найвідоміших режисерів цього періоду – чех Владімір Сіс (Vladimir Šis), який у 1966 році зняв фільм «Доле, доле, доле...», в якому йдеться про долю ромів за часів нацистської окупації. Цей фільм здобув визнання на міжнародних кінофестивалях та став однією з перших помітних кіно робіт ромського кіно.

У 1970-1980-х роках у Молдові та Грузії з'являються роботи режисерів та акторів Е. Лотяну й Л. Горделадзе.

Фільм-драма «Мої цигани» (1987) був знятий на кіностудії «Грузія-фільм» грузинською режисеркою Лейлою Горделадзе. Історичний період, у який знімався фільм, ознаменувався більш відкритим і толерантним ставленням влади до етнічних меншин та їх культурної спадщини. Дія картини розгортається під час Великої Вітчизняної війни в грузинському селі Зенобані, в якому на деякий час зупиняється ромський табір. Головний

герой – хлопчик Нодарі – з цікавістю спостерігає за життям ромів. Він здружився з ними і на прохання сільських жінок, чий чоловіки і сини пішли на фронт, став приводити в їхні домівки ворожок з табору. Циганки, не беручи грошей, приносили надію в серця жителів, підтримуючи їх у важкі воєнні роки.

Картина Л. Горделадзе показує можливості гармонійного переплетення ромських культурних традицій, пісень, танців з життям грузинського села. Роми тут постають невід'ємною частиною місцевої спільноти, допомагаючи людям пережити тягар війни. Варто зазначити, що підбір акторів саме з числа ромського населення робить фільм «Мої цигани» особливо достовірним і автентичним. Глядачі мають можливість спостерігати за життям ромського табору очима самих представників цієї культури. Картина Л. Горделадзе стала одним з перших художніх фільмів, де роми показані не як екзотичні персонажі, а як повноцінні учасники подій, чий долі тісно переплетені з життям суспільства. Режисерка майстерно поєднала драматичні миті з яскравими піснями і танцями, демонструючи багатогранність ромської культури. Фільм-драма Лейли Горделадзе «Мої цигани» вніс значний вклад у формування об'єктивного і шанобливого ставлення до етнічних меншин у радянському суспільстві, став важливою віхою в історії радянського кінематографу, відкриваючи нову сторінку в відображенні ромської культури на великому екрані.

У 1980-х роках ромський кінематограф виходить за межі Східної Європи та починає активно розвиватись у Західній Європі, особливо у Франції та Іспанії. Тут необхідно відзначити ключову роль у становленні та розвитку ромського кінематографу у світовому кіномистецтві ромських режисерів (французького актора, режисера, сценариста, продюсера, композитора Тоні Гатліфа (Мішель Дахмані), режисерки Мелані Шпітті, режисерки та сценаристки Лаури Халілович (Laura Halilovic) та ін.). Вони не лише знімають фільми, що відображають ромську культуру та історію. Їхня режисерська діяльність займає важливе місце у світовій кіноіндустрії загалом. Адже наприкінці ХХ століття режисери-роми починають знімати художні фільми, в яких порушуються теми дискримінації, боротьби за рівні права та збереження ромської культурної спадщини. Серед найвідоміших режисерів цього періоду – режисер Тоні Гатліф, чия робота «Барони» (1983) стала помітною подією в історії ромського кіно. Творчість Т. Гатліфа, демонструючи багатогранність ромської культури та проблеми, з якими стикаються роми,

є значним внеском в історію ромського кіно. Його фільми, починаючи з «Барони» (1983), проклали шлях для ширшого визнання ромської культури в кінематографі.

Документальний фільм «Latcho Drom» (1993) є ключовою роботою Тоні Гатліфа, яка через музику, танець, подорожування різними країнами та континентами розповідає історію ромів. Використання музики як універсальної мови дозволяє передати глибокі знання про ромську культуру без потреби у словах, підкреслюючи важливість музики і танцю як основних елементів ромської ідентичності та засобу збереження культурної спадщини.

У фільмі «Gadjo Dilo» (1997) Тоні Гатліф досліджує взаємодію різних культур крізь історію молодого француза, який відкриває для себе ромську культуру. Цей фільм розкриває можливості кінематографа щодо руйнування стереотипів, демонструє перспективи створення простору для культурного діалогу та взаєморозуміння.

Фільм-драма «Сам по собі» («Korkoro») (2009) зображує драматичну історію ромської родини під час Другої світової війни, яка намагається зберегти свою культуру в умовах переслідувань. Цей фільм висвітлює стійкість і мужність ромів, підкреслюючи важливість збереження культурної ідентичності у складні часи.

Роботи Т. Гатліфа є важливими художніми творами, вагомими соціальними коментарями, що сприяють розумінню та визнанню ромської культури. Вони створюють платформу для діалогу, збереження культурної спадщини, підкреслюють значення мультикультурного сприйняття у сучасному світі. Обираючи шлях документального кіно, що сприяє глибшому розумінню і повазі до ромської культури, творча діяльність кінорежисера Т. Гатліфа стала вагомим внеском у кінематографічному віддзеркаленні життя ромів.

Серед видатних діячів ромського кіномистецтва почесне місце займає Мелані (Кек) Шпітта. Після закінчення Мюнхенської кіноакадемії вона почала активно реалізовувати своє режисерське бачення, зосереджуючись на темі ромської культури та соціальних проблемах, з якими стикається ця етнічна група. Однією з головних особливостей творчості Мелані (Кек) Шпітта є її прагнення щодо достовірності та автентичності. Вона ретельно вивчає історію, традиції ромів, намагаючись донести їх автентичність до глядача в максимально правдивому та шанобливому ключі. Її фільми відображають ромську дійсність, розкривають її красу, складність і багатогранність, стають містком між цією культурою та світом.

Однією з найвідоміших робіт М. Шпітта є документальні фільми про становище ромів синті у Німеччині (1980 р.). У 1999 році М. Шпітта отримала приз Отто Панкока «за протидію втраті пам'яті». М. Шпітта докладно досліджує повсякденні труднощі, з якими зіштовхуються роми, – від дискримінації та соціальної ізоляції до внутрішніх конфліктів і боротьби за збереження культурної ідентичності. Попри драматизм сюжету, у фільмі простежуються краса і надія на людяність, що робить картину глибоким і багатограним художнім висловлюванням. Варто зазначити, що М. Шпітта бере активну участь у громадському житті. Як захисниця прав ромського народу, виступає у різних дискусіях, конференціях, кампаніях, присвячених збереженню ромської ідентичності. М. Шпітта є яскравим прикладом того, яким чином режисер, представник етнічної меншини, може знайти свій голос і використати його для створення значущих, соціально-орієнтованих творів мистецтва.

Чільне місце у ромській кінодокументалістиці займає творчість режисерки та сценаристки Лаури Халілович (Laura Halilovic) (1989 р. н.). Л. Халілович народилася в П'ємонті, куди в 1960-х роках з Югославії переїхала її сім'я. Неодноразово була учасницею і організатором культурних та освітніх проєктів. Після успіху першого короткометражного фільму «Ілюзія» (2007), показаного на каналі Rai3, зняла декілька документальних картин. У 2014 році вийшов перший повнометражний фільм Л. Халілович «Io rom Romantica» («Я романтичний ром»). Це – автобіографічна комедія про ромську дівчину з передмістя Турина, яка мріє стати режисеркою. Картини Л. Халілович відзначені призами на фестивалях документальних та телевізійних фільмів у Монако, Італії, Косово. Її творчість вирізняється глибоким зануренням у ромську культуру і прагненням розкрити її багатогранність і складність. Тематика кінофільмів розкриває широкий спектр тем, пов'язаних із життям ромських громад, їхніми традиціями, взаєминами з навколишнім світом та соціальними проблемами, з якими вони стикаються.

В цілому, творчість ромських режисерів відзначається активною громадянською позицією. Вони долучаються до правозахисної діяльності, використовуючи свої фільми як інструмент соціальної та політичної активності. Ромські митці беруть участь у міжнародних кінофестивалях, організують покази своїх робіт у ромських громадах, налагоджують співпрацю з правозахисними організаціями. Таким чином, ромське кіномистецтво стає дієвим засобом боротьби за права та рів-

ність ромів у суспільстві. Ромські режисери також беруть участь у міжнародних кінофестивалях, презентуючи свої роботи глядачам та критикам по всьому світу. Це дозволяє ромському кіномистецтву вийти за межі етнічної ніші і зайняти гідне місце на світовій арені.

Інтерес до ромської етнічності не втрачає своєї актуальності й у сучасному кінематографі XXI століття, збагачуючи його новими темами та естетичними підходами. Сучасні дослідження у сфері культурології підкреслюють значення ромського кіно як важливого інструменту для збереження та популяризації ромської культури, а також для формування більш толерантного та різноманітного суспільного уявлення про ромів.

Фільм «Папуша» (*польськ.* – «Parusza», 2013) режисерів Йоанни Кос-Краузе й Кшиштофа Краузе є прикладом сучасного кінематографічного відтворення ромської культури. Розповідаючи історію життя ромської поетеси Броніслави Вайс, фільм акцентує увагу на внутрішньому конфлікті між творчою індивідуальністю та традиційними нормами ромської спільноти. За допомогою художніх засобів творці фільму показують складність та багатогранність ромської культури, водночас руйнуючи усталені стереотипи про ромів як про народ без культурних амбіцій. «Папуша» підкреслює важливість збереження ромської мови та літератури, демонструючи їх красу і значущість.

«Ганьба» («Infamia», 2023) (авторка серіалу, режисерка – Анна Малішевська) – це важливий серіал, який розповідає історію молодої ромської дівчини Гіти, яка повертається до Польщі після життя у Великій Британії. Гіта намагається знайти себе між двома світами – сучасним підлітковим життям та традиційними цінностями ромської спільноти. Серіал майстерно показує конфлікт між особистими прагненнями та «герметичними» культурними традиціями, піднімаючи важливі питання ідентичності та приналежності. Цей серіал став хітом на Netflix, отримавши високі оцінки в Польщі та за кордоном, і навіть був порівняний з «Unorthodox» у «The New York Times». Завдяки реалістичному зображенню ромської культури, «Infamia» сприяє кращому розумінню та емпатії до цієї спільноти, розвінчуючи стереотипи та сприяючи культурній інклюзивності.

Розглянемо деякі зразки українських фільмів, у яких репрезентовано ромський етнос. Родоначалником ромського кіно в Україні вважається, режисер фільму «Циган» (1967 р.) Євген Матвеев. Його робота стала першою масштабною спробою висвітлити життя та культуру ромів на екрані,

демонструючи їх не через призму стереотипів, а в усій багатоманітності. Є. С. Матвеев виявив глибокий інтерес до ромської тематики, що дозволило йому створити фільм, який зміг правдиво відобразити традиції та складнощі, з якими стикаються роми. Він залучив до зйомок як професійних акторів, так і справжніх представників ромської спільноти, що додало стрічці автентичності та колориту. Внесок Євгена Матвеева у кінематографію полягає в талановитій режисурі та культурній значущості його роботи. Фільм «Циган» став важливою віхою у розвитку етнічного кіно в Україні. Сприяючи кращому розумінню та популяризації ромської культури, режисер використав кінематограф як інструмент соціальної інтеграції та міжкультурного діалогу, що робить його повноправним ініціатором у цій галузі.

Ролі ромок (Рада з «Табору...», ромка з фільму Лейли Горделадзе 1987 року «Мої цигани» та ін.) у радянському кінематографі завжди кіногенічно виконувалися Світланою Томою. Актриса молдовського походження стала широко відомою завдяки своїй ролі в культовому художньому фільмі «Табір іде в небо» (1976) режисера Еміля Лотяну. Цей драматичний фільм, деякі сцени якого знімалися в Карпатах, отримав Гран-прі «Велика золота раковина» на фестивалі в Сан-Себастьяні у 1976 році. У ньому знімалися роми, яких режисер Е. Лотяну збирав по всій країні. Образ етнічної ромки, створений С. Томою, став частиною культурної спадщини ромського народу, а сама актриса – однією з найяскравіших представниць «етнічного кіно» радянської епохи.

За часів незалежності на теренах України вийшло декілька телевізійних серіалів, у яких використовується образ ромів. У них відкриваються теми ромської культури та запрошують ромських акторів участі у проектах. Це серіали мелодрама «Циганка» (2019), «Чаклунське кохання» (2016). Ці серіали розраховані на масового глядача і досягають широкого глядацького кола. Кінопроекти про ромів здобувають визнання на міжнародному рівні. Найпрестижніші міжнародні кінофестивалі Берлінський (Берлінале) (*нім.* – Internationale Filmfestspiele Berlin, Berlinale), Венеційський (*італ.* – Mostra Internazionale d'Arte Cinematografica), Канський (*фр.* – Le Festival International du Film de Cannes/Festival de Cannes) все частіше включають до своїх програм та секцій фільми, що розповідають історії ромських громад і відображають їх культурну спадщину. Фільми, присвячені ромам, беруть участь та отримують нагороди в інших провідних міжнародних кінофестивалях – Ромський кінофестиваль у Гетеборзі

(Швеція), Фестиваль ромського кіно у Будапешті (Угорщина), Фестиваль ромських та мандрівних народів у Марселі (Франція), Берліні (Німеччина) надають ромським фільмам можливості бути побаченими глядачами та кінокритиками усього світу, ромським режисерам представити свої роботи, налагодити контакти з іншими митцями, отримати фінансову підтримку, визнання тощо. Це сприяє популяризації ромського кінематографу, дозволяє донести ромські голоси до широкої аудиторії і зруйнувати певні стереотипи.

Огляд сторінки ромського кінофестивалю Ake Dikhea, що проводиться в Німеччині з 2017 року, доводить, що в усьому світі стався свого роду ренесанс кіно та літератури, що розширює культурну пам'ять, надає набагато ширше уявлення пересічному громадянину про етнічні меншини, зокрема ромів і синті. Проведення цього заходу має на меті відкривати теми, людей та перспективи, які інакше залишилися б непомітними або мали б лише локальний чи національний вплив. Організатори фестивалю визначили свою місію наступним чином: «We aim to promote the visibility of Romani perspectives and the counternarratives that exist in resistance to prevailing racist media discourses. This perspective is particularly urgent in times of growing fascism across Europe»/«Ми прагнемо сприяти видимості ромських перспектив і контрнарративів, що існують у протидії домінуючим расистським медіадискурсам. Ця перспектива є особливо нагальною в часи зростання фашизму по всій Європі» (AKE DIKHEA?, 2024).

Таким чином, кінофестивалі стають майданчиками для обговорення актуальних проблем ромської спільноти, організації дискусій та майстер-класів. Сприяючи розвитку кіно, в якому режисери звертаються до образів ромів, вони створюють сміливі платформи для активізації боротьби за права ромів, в якій кінематограф постає повноцілним засобом збереження та передачі знань про ромську культуру. Як зауважив молодий ромський режисер А. Конка, «важливо дати ромам право голосу, оскільки вони так довго залишалися без голосу, без впливу чи уваги з боку влади» (Conka, 2020). Через кіномистецтво глядачі отримують можливість побачити багатство та різноманітність ромської культури, подолати стереотипи та відкрити для себе нові перспективи. Фільми про ромів, збагачуючи культурний дискурс, сприяють взаєморозумінню та толерантності в суспільстві.

Висновки. Репрезентація ромської культури у кіномистецтві, розкриття особливого значення кінематографу для національних меншин, які нерідко зіштовхуються з проблемами дискриміна-

ції, маргіналізації та відсутності представництва у масовій культурі сприяє толерантності й зближенню різних культурних спільнот.

У світі кіномистецтва, де різноманітність голосів та історій стає все більш важливою, розгляд традицій та сучасного стану ромської культури, вивчення образу ромів в українському кіномистецтві складає гармонічну цілісність, демонструє спрямованість на розуміння і повагу до історії і культури ромського народу. Ромські режисери все частіше виходять на авансцену, постають потужним вираженням у конституюванні ромської ідентичності та боротьби за соціальну справедливість, привносячи унікальні перспективи та досвід своєї культури.

Протягом багатьох десятиліть роми зображувалися на екрані здебільшого крізь призму стереотипів та упереджень. Їх зображували як екзотичних, таємничих або навіть криміналізованих персонажів, що не відповідало реаліям ромського життя. Такі спрощені та упереджені образи ромів у кіно зміцнювали заперечливі стереотипи в суспільстві. Однак, починаючи з другої половини ХХ століття, завдяки режисерам ромського походження стереотипи щодо образів ромської спільноти активно руйнуються. Через кіномистецтво роми розповідають власні історії, представляють своє бачення світу, доносять до широкої аудиторії автентичні голоси ромської спільноти. Це стає особливо важливим у контексті багатовікової маргіналізації та стереотипізації ромів у суспільстві.

У сучасних фільмах роми постають не як екзотичні «Інші», а як пересічні люди зі своїми цінностями, традиціями, прагненнями. Це дозволяє краще зрозуміти ромську культуру, подолати певні упередження, попри те, що проблема стереотипного зображення ромів у кіномистецтві все ще залишається актуальною. Тому режисери продовжують активно працювати над створенням правдивих, об'єктивних образів ромської спільноти, які сприяють її інтеграції та визнанню у суспільстві.

Проведене аналітичне дослідження зразків ромського кіно у світовому кіномистецтві дозволяє зробити висновки про те, що означений напрям кіномистецтва, сягаючи перших десятиліть ХХ століття, має давні корені. Ромське кіно зосереджене на розкритті історії ромського народу, висвітленні теми ідентичності, боротьби за збереження культурної спадщини, питань міграції, переслідування, вимушеного переміщення ромських громад, відтворення традиційного ромського способу життя, звичаїв та вірувань, становища ромських жінок, ромської музики, мистецтва

та творчості як засобів самовираження ромського етносу. Розкриваючи ці та інші теми, ромські кінематографісти (режисери, актори, театрознавці) намагаються показати багатогранність ромської культури, її унікальність та вплив на світову спадщину.

Художні та естетичні особливості ромських фільмів, музика, колористика, особливий погляд на світ надихають інших митців, збагачують сві-

тову кіноіндустрію. Важливою є співпраця з ромськими кінематографістами, адже розширення меж ромського кіномистецтва дозволяє залучати нову аудиторію. Така взаємодія сприяє взаєморозумінню, руйнуванню стереотипів та інтеграції ромської спільноти у світовий культурний простір, відкриває нові можливості для творчого пошуку, обміну досвідом та спільного створення автентичних ромських образів на кіноекрані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афоніна О. С. Вплив ромської музичної культури на творчість угорського художника Яноша Валентині. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 71, том 1, 2024. С. 56–60. URL : http://www.aphn-journal.in.ua/archive/71_2024/part_1/9.pdf
2. Брюховецька Л. «Війна культур» чи загроза асиміляції? Українське поетичне кіно як фактор національного самоствердження. *Сучасність*. 2008. № 10, С. 85–94.
3. Зубавіна І. Кіноархетипіка як ядро екранного нарративу. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*: Збірник наукових праць. Київ, 2015. Вип. 16. С. 75–83.
4. Погребняк Г. П. Національні традиції ромів у сценічній та візуальній культурі. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*: Збірник наукових праць. Київ, 2024 р. Вип. 34. С. 215–223. <https://doi.org/10.34026/1997-4264.34.2024.305217> (дата звернення: 25.11.2024).
5. Суковата В. Постколоніальні студії, теорія меншин та мультикультуралізм: розділ у навчальному посібнику *Сучасна культурологія*. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Кондор. 2016. С. 221–253.
6. Черков Г. А. Проблема правди у сучасному ігровому кінематографі: автореф. дис. ... канд. мистецтвознав., спец. 17.00.04. кіномистецтво, телебачення. Київ, 2008. 19 с.
7. АKE DIKHEA? 8th International Festival of Romani Film. URL : <https://akedikhea.com/> (дата звернення: 23.06.2024).
8. Artur Conka, Photographer & Film Director. The Romani Cultural and Arts Company 34th profile will be of Artur Conka. (2020). URL : <https://www.romaniarts.co.uk/artur-conka-roma-photographer-filmmaker/> (дата звернення: 23.12.2024).
9. Baudrillard Jean (1990). *Seduction*. Brian Singer, trans. New York: St. Martin's Press. 186 p.
10. McLuhan M. *Essential McLuhan*. New York, : BasicBooks, 1995. 407 p.
11. Ronald Lee. Translation Award, 4TH SPACE Concordia University. Romani Translation Readings and Subtitled Excerpts; YouTube, 2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=i2NQcM88ZTc> (дата звернення: 23.12.2024).

REFERENCES

1. Afonina O. (2024). Vplyv romskoi muzychnoi kultury na tvorchist uhorskoho khudozhnyka Yanosha Valentyni. [The influence of Roma musical culture on the work of the Hungarian artist Janos Valentini] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 71(1), 56–60. URL : http://www.aphn-journal.in.ua/archive/71_2024/part_1/9.pdf [in Ukrainian].
2. Briukhovetska L. (2008). «Viina kultur» chy zahroza asymiliatsii? Ukrainiske poetychne kino yak faktor natsionalnoho samostverdzhennia [«War of cultures» or the threat of assimilation? Ukrainian poetic cinema as a factor of national self-affirmation]. *Suchasnist*, 10, 85–94 [in Ukrainian].
3. Zubavina I. (2015). Kinoarkhetypika yak yadro ekrannoho naratyvu. [Cinematic Archetypes as the Core of Screen Narrative]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebachennia imeni I. K. Karpenka-Karoho*: zb. nauk. pr., 16, 75–83. [in Ukrainian].
4. Pohrebniak H. (2024). Natsionalni tradytsii romiv u stsenichnii ta vizualnii kulturi. [National traditions of Roma in stage and visual culture]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebachennia imeni I. K. Karpenka-Karoho*: zb. nauk. pr., 34, 215–223 [in Ukrainian].
5. Sukovata V. (2016). Postkolonialni studii, teoriia menshyn ta multykulturalizm. [Postcolonial Studies, Minority Theory and Multiculturalism] *Suchasna kulturolohiia: navch. pos.*, 221–253 [in Ukrainian].
6. Cherkov H. (2008). Problema pravdy u suchasnomu ihrovomu kinematohrafi. [The Problem of Truth in Modern Fictional Cinema]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology, 19. [in Ukrainian].
7. АKE DIKHEA? 8th International Festival of Romani Film. URL : <https://akedikhea.com/>
8. Artur Conka, Photographer & Film Director. The Romani Cultural and Arts Company 34th profile will be of Artur Conka (2020). URL : <https://www.romaniarts.co.uk/artur-conka-roma-photographer-filmmaker/>
9. Baudrillard Jean. (1990). *Seduction*. Brian Singer, trans. New York: St. Martin's Press. 186 p.
10. McLuhan M. (1995). *Essential McLuhan*. New York : BasicBooks. 407 p.
11. Ronald Lee (2023). Translation Award, 4TH SPACE Concordia University. Romani Translation Readings and Subtitled Excerpts; YouTube. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=i2NQcM88ZTc>